

ІСТОРІЯ

УДК 94(477.83)"1900/1914":334.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/98-2-1>

Іван СВЯСТИН,

orcid.org/0009-0004-9944-8725

аспірант кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *svyastun@ukr.net*

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ТА СУСПІЛЬНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНЦІВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано роль кооперативного руху як чинника консолідації суспільства у процесі формування громадянської свідомості західноукраїнського населення. **Мета статті** – комплексний аналіз кооперативного руху як чинника формування громадянської свідомості та суспільної самоорганізації українців у Східній Галичині. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше проаналізовано кооперативний рух як інструмент громадянського виховання та суспільної самоорганізації українців у Східній Галичині на початку ХХ ст. **Висновки.** Кооперативний рух у Східній Галичині виник як відповідь на комплекс викликів, що стояли перед українським суспільством. Він поєднував економічні, соціальні та національні функції, стаючи важливим чинником модернізації та самоорганізації українців у регіоні. Через участь у діяльності кооперативів українське населення набувало практичних навичок самоврядування, відповідальності, економічної культури та національної свідомості. Кооперація сприяла формуванню активного громадянина, здатного до участі в суспільному житті та державотворчих процесах, що робить її важливим чинником модернізації українського суспільства на початку ХХ ст. Кооперативний рух у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мав виразний національний характер і виступав важливим інструментом консолідації українського суспільства. Він поєднував економічні функції з національно-культурними завданнями, сприяючи формуванню ідентичності, розвитку мови та зміцненню позицій українців у соціально-економічному житті регіону. Приклади кооперативів «Маслосоюз» та «Сільський господар» переконливо демонструють, що кооперація у Східній Галичині була не лише економічним явищем, але й важливим чинником національного розвитку. Вона сприяла формуванню української ідентичності, поширенню мови та культури, а також зміцненню економічних позицій українців. Кооперативний рух став важливим інструментом консолідації суспільства та підготовки до майбутніх державотворчих процесів. Кооперативні організації також активно взаємодіяли з іншими національними інституціями, зокрема культурно-освітніми товариствами. Вони підтримували діяльність «Просвіти», сприяли розвитку освіти та поширенню національної ідеї.

Ключові слова: кооперативний рух, громадянське виховання, Східна Галичина, громадянська свідомість, самоорганізація, національний рух.

Ivan SVYASTYN,

orcid.org/0009-0004-9944-8725

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *svyastun@ukr.net*

THE COOPERATIVE MOVEMENT AS A TOOL OF CIVIC EDUCATION AND SOCIAL SELF-ORGANIZATION OF UKRAINIANS IN EASTERN GALICIA IN THE EARLY 20TH CENTURY

The article analyzes the role of the cooperative movement as a factor in social consolidation in the process of forming civic consciousness among the Western Ukrainian population. **The aim** of the study is to provide a comprehensive analysis of the cooperative movement as a factor in shaping civic consciousness and social self-organization of Ukrainians in Eastern Galicia. **The research methodology** is based on generally accepted principles of scientific inquiry, objectivity, and historicism, as well as methods of external and internal source criticism. **The scientific novelty** of the study lies in the fact that it is the first to examine the cooperative movement as an instrument of civic education and social self-organization of Ukrainians in Eastern Galicia in the early twentieth century. **Conclusions.** The cooperative movement in Eastern Galicia emerged as a response to a complex set of challenges faced by Ukrainian society. It combined economic, social, and national functions,

becoming an important factor in modernization and self-organization in the region. Participation in cooperative activities enabled the Ukrainian population to acquire practical skills of self-governance, responsibility, economic culture, and national consciousness. Cooperation contributed to the formation of an active citizen capable of participating in public life and state-building processes, which makes it a significant factor in the modernization of Ukrainian society in the early twentieth century. The cooperative movement in Eastern Galicia at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century had a distinctly national character and served as an important instrument for the consolidation of Ukrainian society. It combined economic functions with national and cultural objectives, contributing to the formation of identity, the development of language, and the strengthening of Ukrainians' positions in the socio-economic life of the region. The examples of cooperatives such as «Maslosoyuz» and «Silskyi Hospodar» clearly demonstrate that cooperation in Eastern Galicia was not only an economic phenomenon but also a crucial factor in national development. It promoted the formation of Ukrainian identity, the spread of language and culture, and the strengthening of economic positions. Cooperative organizations also actively interacted with other national institutions, particularly cultural and educational societies. They supported the activities of «Prosvita», contributed to the development of education, and facilitated the dissemination of the national idea.

Key words: cooperative movement, civic education, Eastern Galicia, civic consciousness, self-organization, national movement.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. українське населення Східної Галичини перебувало в складних соціально-економічних умовах. Обмежений доступ до фінансових ресурсів, слабка представленість у торговельній сфері та політична залежність від австрійської адміністрації зумовлювали необхідність пошуку ефективних форм самоорганізації.

У цьому контексті кооперативний рух став одним із ключових механізмів не лише економічного розвитку, але й формування громадянської свідомості українського населення.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика розвитку українського кооперативного руху в Східній Галичині наприкінці ХІХ ст. посідає важливе місце в історіографії економічної історії регіону та самоорганізації населення. Зокрема, активний учасник кооперації на західноукраїнських землях Ю.Павликовський стверджував, що кооперація «є однією з віток життя – змагань українського народу» (Павликовський, 1934: 23). Науковець і дослідник кооперативного руху І.Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» зауважив, що кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1998: 480–481) Сучасна українська історіографія суттєво розширила як тематичні, так і методологічні підходи до вивчення кооперативного руху. Різносторонній аналіз економічної діяльності та господарського життя галичан у 20–30-х рр. ХХ ст. подано у колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С.Гелея (Гелей, 2016), Л.Рева-Радіонової (Рева-Радіонова, 2000), З. Струка (Струк, 2000), О.Медвідь (Медвідь, 2021), в яких кооперація трактується як важливий чинник модернізації українського суспільства та інструмент економічної самоорганізації. Дослідники активно

використовують архівні джерела, статистичні матеріали Австро-Угорської монархії та періодичну пресу. Однак, попри це питання кооперації як інструменту громадянського виховання потребує подальшого вивчення.

Метою статті є комплексний аналіз кооперативного руху як чинника формування громадянської свідомості та суспільної самоорганізації українців у Східній Галичині.

Виклад основного матеріалу. Лібералізація політичного життя в Австро-Угорщині у другій половині ХІХ ст., зокрема розширення прав національних спільнот і розвиток місцевого самоврядування, створили сприятливі умови для організації кооперативних товариств. Українська інтелігенція активно використовувала ці можливості для мобілізації населення та поширення ідей економічної самодопомоги.

Важливу роль відігравав також національно-культурний фактор. Під впливом ідей українського національного відродження кооперація сприймалася не лише як економічний інструмент, але й як засіб зміцнення національної ідентичності. Діяльність культурно-освітніх товариств, зокрема «Просвіти», сприяла підвищенню рівня освіти населення, формуванню економічної свідомості та готовності до колективних форм господарювання.

Однією з ключових рис кооперативів була їхня демократична організація. Діяльність товариств базувалася на принципах рівноправності членів, колективного ухвалення рішень та підзвітності керівництва. У статутних документах кооперативів наголошувалося: «Кожний член товариства має рівне право голосу незалежно від внесеного капіталу» (ЦДАЛІ України, ф. 302, оп. 1, спр. 45, арк. 5).

Це положення мало принципове значення, адже формувало у членів кооперативів розуміння демократичних процедур та принципів рівності. Участь у загальних зборах, обговорення фінансових і орга-

нізаційних питань, обрання правління сприяли набуттю практичного досвіду громадянської активності.

Кооперативи також виховували почуття відповідальності за спільну справу. У звітах кооперативних організацій підкреслювалося: «Успіх товариства залежить від сумлінності і праці кожного його члена» (ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 112, арк. 14).

Таким чином, кооперація формувала уявлення про взаємозалежність індивіда і громади, що є важливою складовою громадянської свідомості.

Не менш важливим було виховання навичок самоорганізації. Кооперативи діяли як самоврядні інституції, де члени самостійно вирішували питання управління, фінансів і розвитку. У статуті одного з кооперативів зазначалося: «Товариство управляється загальними зборами членів, які вирішують усі найважливіші справи» (ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 45, арк. 3).

Це сприяло формуванню у населення навичок участі в управлінні, що мало особливе значення в умовах обмежених політичних прав українців.

Кооперативний рух також відіграв важливу роль у підвищенні рівня економічної культури. Члени кооперативів набували знань у сфері фінансів, обліку, торгівлі та господарювання. У звітах підкреслювалося: «Члени товариства навчаються ведення рахунків і господарської дисципліни» (ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 63, арк. 7). Це сприяло формуванню раціонального економічного мислення та відповідального ставлення до власної діяльності.

Важливим аспектом була також просвітницька діяльність кооперативів. При багатьох товариствах діяли читальні, бібліотеки, організовувалися курси та лекції. У документах зазначалося: «При кооперативі ведеться читальня, де члени можуть ознайомитися з господарською та національною літературою» (ЦДІАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 63, арк. 9). Таким чином, кооперація сприяла не лише економічному, але й культурному розвитку населення.

Особливого значення набував національний аспект кооперативного руху. Кооперативи виступали осередками поширення української мови, культури та національної ідеї. У документах кооперативних організацій наголошувалося: «Товариство має діяти в душі народнім і підтримувати українську справу» (ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 27, арк. 9). Це свідчить про тісний зв'язок між кооперативним рухом і національним відродженням.

Кооперація також сприяла формуванню соціальної солідарності. Об'єднання людей у спільні

економічні структури зміцнювало довіру, взаємодопомогу та колективну відповідальність. Це було особливо важливо в умовах соціально-економічної нерівності та зовнішнього тиску.

Водночас слід зазначити, що кооперативний рух не був позбавлений труднощів. Серед основних проблем можна виділити низький рівень освіти населення, брак досвіду управління та фінансові обмеження. Проте навіть за цих умов кооперативи виконували важливу виховну функцію.

Можна стверджувати, що кооперативний рух у Східній Галичині виступав ефективною школою громадянськості. Через участь у діяльності кооперативів українське населення набувало практичних навичок самоврядування, відповідальності, економічної культури та національної свідомості. Кооперація сприяла формуванню активного громадянина, здатного до участі в суспільному житті та державотворчих процесах, що робить її важливим чинником модернізації українського суспільства на початку ХХ ст.

Однією з ключових особливостей кооперативного руху було поєднання економічних і національних завдань. У статутних документах кооперативів наголошувалося не лише на господарській діяльності, але й на необхідності діяти в інтересах українського суспільства. Зокрема, в одному з документів зазначалося: «Товариство повинно служити піднесенню економічного стану руського народу і підтримувати його національні змагання» (ЦДІАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 45, арк. 4). Це формулювання чітко демонструє, що кооперація розглядалася як складова ширшого національного проекту.

Одним із провідних кооперативних об'єднань був «Маслосоюз», який став важливим елементом економічної самоорганізації українців. Його діяльність виходила далеко за межі суто господарських завдань, оскільки він сприяв об'єднанню селян, підвищенню їх економічної культури та утвердженню національної солідарності. У звітних документах кооперативу підкреслювалося:

«Завданням товариства є не лише виробництво і збут продуктів, але й піднесення свідомості господарської і національної серед членів» (Витанович, 1998: 67).

Таким чином, економічна діяльність поєднувалася з просвітницькою та національно-виховною функцією.

Іншим важливим осередком кооперативного руху було товариство «Сільський господар», яке відіграло ключову роль у поширенні аграрних знань і модернізації сільського господарства. Воно активно організовувало курси, виставки, лекції, спрямовані на підвищення професійного рівня селян. Водночас

у його діяльності чітко простежувався національний компонент. У матеріалах товариства зазначалося: «Товариство має служити розвиткові господарства і водночас зміцненню народної свідомості». (ЦДАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 63, арк. 12). Це свідчить про усвідомлення кооперації як інструменту національного розвитку.

Важливим аспектом діяльності цих кооперативів було використання української мови у всіх сферах функціонування. Це сприяло утвердженню української мови як мови ділового спілкування та економічної діяльності. У документах підкреслювалося: «Усі справи товариства ведуться мовою народною». (ЦДАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 27, арк. 6).

Кооперативи також виступали осередками культурного життя. При них діяли читальні, бібліотеки, організовувалися просвітницькі заходи. Це сприяло поширенню знань з історії, культури та економіки, формуючи національно свідому особистість. У звітах зазначалося: «При кооперативі ведеться читальня і проводяться відчити для членів». (ЦДАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 63, арк. 9).

Можна ствердити, що приклади кооперативів «Маслосоюз» та «Сільський господар» переконливо демонструють, що кооперація у Східній Галичині була не лише економічним явищем, але й важливим чинником національного розвитку. Вона сприяла формуванню української ідентичності, поширенню мови та культури, а також зміцненню економічних позицій українців. Кооперативний рух став важливим інструментом консолідації суспільства та підготовки до майбутніх державотворчих процесів.

Кооперативні організації також активно взаємодіяли з іншими національними інституціями, зокрема культурно-освітніми товариствами. Вони підтримували діяльність «Просвіти», сприяли розвитку освіти та поширенню національної ідеї. Про інтеграцію кооперативного руху в ширший процес національного відродження свідчать доку-

менти, у яких зазначалося: «Товариство співпрацює з просвітніми організаціями для піднесення освіти народу» (ЦДАЛ України, ф. 302, оп. 1, спр. 112, арк. 18).

Висновки. Кооперативний рух у Східній Галичині виник як відповідь на комплекс викликів, що стояли перед українським суспільством. Він поєднував економічні, соціальні та національні функції, стаючи важливим чинником модернізації та самоорганізації українців у регіоні. Через участь у діяльності кооперативів українське населення набувало практичних навичок самоврядування, відповідальності, економічної культури та національної свідомості. Кооперація сприяла формуванню активного громадянина, здатного до участі в суспільному житті та державотворчих процесах, що робить її важливим чинником модернізації українського суспільства на початку ХХ ст. Кооперативний рух у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мав виразний національний характер і виступав важливим інструментом консолідації українського суспільства. Він поєднував економічні функції з національно-культурними завданнями, сприяючи формуванню ідентичності, розвитку мови та зміцненню позицій українців у соціально-економічному житті регіону. Приклади кооперативів «Маслосоюз» та «Сільський господар» переконливо демонструють, що кооперація у Східній Галичині була не лише економічним явищем, але й важливим чинником національного розвитку. Вона сприяла формуванню української ідентичності, поширенню мови та культури, а також зміцненню економічних позицій українців. Кооперативний рух став важливим інструментом консолідації суспільства та підготовки до майбутніх державотворчих процесів. Кооперативні організації також активно взаємодіяли з іншими національними інституціями, зокрема культурно-освітніми товариствами. Вони підтримували діяльність «Просвіти», сприяли розвитку освіти та поширенню національної ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Echo Przemyskie. Organ Stronnictwa Katolicko-Narodowego. Przemysł, 4 września 1898– R. III. Nr 71. S. 3.
2. Gospodarstwo i handel. Gazeta Lwowska. Lwów, 1894. Nr 215. S.3.
3. Витанович І. Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей). Львів: Укоопспілка, Інститут українознавства НАН України, ЛКА, 1998. Т. 1. С. 421–433.
4. Гелей С. Про ідеї, героїв і політику. Вибрані статті та повідомлення Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету, 2016. 928 с.
5. Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки. Львів: Євросвіт, 2002. 528 с.
6. Інформація про діяльність кооперативів та статистичні дані. Діло. Львів, 1897. Ч. 142. С. 2–3.
7. Коберський К. Буквар кооперації: Для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді. Львів: Б-ка Рев. Союзу українських кооператив, 1939. 158 с.
8. Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр. Нью-Йорк : [Б. в.], 1970. 600 с.
9. Кульчицький С. Кооперативний рух в Україні: історичні нариси. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 164 с.

10. Медвідь О. Діяльність української споживчої кооперації на Дрогобиччині у 20–30-х рр. XX ст. *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. 2021. Вип. 6/48. С. 281–292. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.6/48>
11. Павликовський Ю. На профілях етапів кооперативної думки і чину. (З нагоди 30-ліття Центрального Об'єднання Української Кооперації Р.С.У.К.) *Кооперативна Республіка*. Ч. 1. 1934. С. 1–5.
12. Павлишин О. Український кооперативний рух у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-економічні та національні аспекти. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 240 с.
13. Пасіцька О. Приватне підприємництво у Галичині (друга половина XIX – перша третина XX ст.): європейський досвід та українські реалії. *Матеріали науково-практичної конференції «Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття»*. Львів: НВФ «Карти й Атласи, 2017. С. 17–19.
14. Українська кооперація півдавстрійської України. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.wikipedia.com.ua/1x72f3.html>
15. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ). Ф. 146. Оп. 4. Спр. 112. Арк. 12–18; Ф. 205. Оп. 1. Спр. 635. Арк. 7; Ф. 701. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 12–15.

REFERENCES

- Echo Przemyskie. Organ Stronnictwa Katolicko-Narodowego. *Przemysł*, 4 września 1898– R. III. Nr 71. S. 3.
- Gospodarstwo i handel. *Gazeta Lwowska*. Lwów, 1894. Nr 215. S.3.
- Vytanovych, I. (1998). *Ukrayins'ka kooperatsiya: istorychni ta sotsial'no-ekonomichni aspekty (zbirnyk statey)*. [Ukrainian cooperation: historical and socio-economic aspects (collection of articles)]. T. 1. L'viv: Ukoopspilka, Instytut ukrayinoznavstva NAN Ukrayiny, LKA. С. 421–433. [in Ukrainian].
- Heley S. (2016). Pro ideyi, heroyiv i polityku. Vybrani statti ta povidomlennya. [On ideas, heroes and politics. Selected articles and reports] L'viv: Vyd-vo L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu. 928 p. [in Ukrainian].
- Zlupko S. (2002). Personalii i teorii ukrayins'koyi ekonomichnoyi dumky. [Personalities and theories of Ukrainian economic thought]. L'viv: Yevrosvit. 528 p. [in Ukrainian].
- Informatsiya pro diyal'nist' kooperatyviv ta statystychni dani. [Information on the activities of cooperatives and statistical data]. *Dilo*. L'viv, 1897. CH. 142. S. 2–3. [in Ukrainian].
- Kobers'kyu, K. (1939). Bukvar kooperatsiyi: Dlya vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliboro bs'koyi molodi. [Cooperation primer: For the use of self-educators, cooperative courses, training of agricultural youth.] L'viv. 158 p. [in Ukrainian].
- Krayove hospodars'ke tovarystvo «Sil's'kyu gospodar» u L'vovi 1899–1944 rr. [Regional economic society «Sil'skyi gospodar» in Lviv 1899–1944] N'yu-York: [B. v.], 1970. 600 p. [in Ukrainian].
- Kul'chyts'kyu S. (2001). Kooperatyvnyy rukh v Ukrayini: istorychni narysy. [The Cooperative Movement in Ukraine: Historical Essays]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. 164 p. [in Ukrainian].
- Medvid O. (2021). Diialnist ukrainskoi spozhyvchoi kooperatsii na Drohobychchyni u 20–30-kh rr. XX st. [Activity of Ukrainian consumer cooperation in Drohobychchyna in the 20s–30s of the 20th century]. *Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka. Vyp. 6/48. S. 281–292. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.6/48>
- Pavlykovs'kyu YU. (1934). Na profilyakh etapiv kooperatyvnoyi dumky i chynu. (Z nahody 30-litty Tsentral'noho Obyednannya Ukrayins'koyi Kooperatsiyi R.S.U.K.) u [On the profile stages of cooperative thought and action] *Kooperatyvna Respublika*. CH. 1. Pp. 1–5 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn O. (2014). Ukrayins'kyu kooperatyvnyy rukh u Halychyni naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsial'no-ekonomichni ta natsional'ni aspekty. [Ukrainian Cooperative Movement in Galicia at the End of the 19th – Beginning of the 20th Centuries: Socio-Economic and National Aspects]. L'viv: LNU imeni Ivana Franka. 240 p. [in Ukrainian].
- Pasits'ka O. (2017). Pryvatne pidpryemnytstvo u Halychyni (druha polovyna XIX – persha tretyna XX st.): yev ropeys'kyu dosvid ta ukrayins'ki realiyi. [Private Entrepreneurship in Galicia (second half of the 19th – first third of the 20th century): European experience and Ukrainian realities]. *Materialy naukovykh praktychnoyi konferentsiyi «Kul'turna spadshchyna naftovoyi stolytsi Peredkarpattya»*. L'viv: NVF «Karty y Atlasy. S. 17–19. [in Ukrainian].
- Ukrayins'ka kooperatsiya pidavstriys'koyi Ukrayiny. [Ukrainian cooperation of the Austrian Ukraine]. [Elektronnyy resurs]. URL: <http://www.wikipedia.com.ua/1x72f3.html>
- Tsentrал'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. L'vovi (TSDIAUL) F. 146. Op. 4. Spr. 112. Ark. 12–18; F. 205. Op. 1. Spr. 635. Ark. 7; F. 701. Op. 1. Spr. 98. Ark. 12–15.

Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

